

TÜRKÇE ÜZERİNE BİRKAÇ DEĞERLENDİRME VE TESPİT

Hamza ZÜLFİKAR

Cumhuriyet tarihi boyunca üzerinde en çok durulan konulardan biri Türkçenin yabancı kökenli kelimelerden arındırılmasıdır. Bunun için çeşitli düzenlemelere başvurulmuş, kurultaylar düzenlenmiş, komisyonlar kurulmuş, görevlendirmeler yapılmış, dilin öz benliğine kavuşmasını sağlamak için Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Hedef, dildeki Farsça ve özellikle Arapça kelimelerdir. Başlangıçta *sene* yerine *yıl*, *zeban* yerine *dil*, *dem* yerine *kan* gibi kelimelerin tercih edilmesi ileri sürülmüş; ardından *nokta-i nazar* yerine *bakış açısı* gibi türetmelere başvurulmuştur. Bu safhada olumsuz uygulamalar da olmuş, *-muvazi* yerine Batı kökenli *paralel* gibi- Batı kökenli kelimelerin kullanılmasının yolu açılmış. Bir başka gelişme, Fransızca *agrasife* karşılık olarak kullanılmış olan *mütecaviz*, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe ekten ve Türkçe kökten yapılmış *saldırgan* ile karşılanmıştır. Başka birçok değişmeden biri de *refik* yerine *arkadaş* kullanmayı önerenler; aynı kökten *refika*'yı görmezlikten gelmiş, *refakat etmek* fiilindeki anlam daralması üzerinde durmamışlardır. Doğu kökenli kelimelerin dildeki öteki türevleri kendilerini aştığı için söz konusu kelime ve terimlere dokunmamış, böylece bunların bir bölümü zamanla unutulup gitmiştir.

Benim de içinde bulunduğum *Türkçe Sözlük* çalışmalarında bilim adamları, Kurum uzmanları “yabancı Batı kökenli kelimeler karşısında sınırlama getirmiş ve mesela *redakte* ve *redakte etmek* kelimelerini sayfalar arasına almamışlardı. Bugünse “yazılmış bir metin üzerinde gereken düzeltmeleri yapmak anlamında *redakte etmek* dilde varlığını sürdürüyor.

Bana “Efektif çalışmalar yapmak gerekir” diye öneride bulunan bilim adamına “İzin verirsiniz önce *Türkçe Sözlük*'e bakıp *efektif* kelimesini hangi anlamda kullandığınızı öğreneyim” demeyeceğim ortada. Hoş baksam

da cümlesinde geçen *efektif* kelimesinin *Türkçe Sözlük*'te bu anlamı yoktur. Adam söz konusu cümlesinde “İşe yarar çalışmalar yapın” demek istiyordu. Anlaşılan yabancı bir kelimenin geldiği dildeki anlamları yazarlarımız, bilginlerimiz aracılığıyla Türkçeye giriyor.

Türk Dil Kurumu yöneticileri; yapılacak yayınlarda Kurumca yayımlanmış *Gramer Terimleri* sözlüğüne uyulmasını, terimlerde birlik sağlanmasını önermişlerdi. Bu ilkeyi takip etmek mümkün olmadı; Kurum yayınlarında *ilgeç*, *tümce ortaç* terimleriyle basılan yayınlar çıkmaya devam etti. İlköğretim kitaplarında *zarf* değil *belirteç*, *tümleç*, *ilgeç* yer aldı. Öte yandan Türk Dilini alan olarak seçmiş bazı bilim adamları Kurultay bildirilerinde *akkuzatif*, *gerundium*, *sentaks* gibi terimlerinin Türkçe karşılıklarını kullandılar.

Türkçe üzerine yapılan yıkıcı eleştirilerle, haklı-haksız tartışmalarla aradan 85 yıl geçti. İlan edilen “2017 Türk Dili Yılı” dolayısıyla devlet katında Türkçe yeniden ele alındı, dildeki aşırı yabancılaşmaya Cumhurbaşkanlığı düzeyinde dikkat çekildi. Dilin bize bırakılmış bir miras olduğu, bu emanetin korunması gerektiği, Türkçenin gelecek kuşaklara bozulmadan, kirletilmeden aktarılmasının icap ettiği uyarısında bulunuldu.

Şimdi bu sevindirici hareketin kısır çekişmelere mahal bırakmadan, sağlıklı yürütülmesi gerekiyor. Sağduyu ile doğru ve isabetli kararlar alınması için hiç şüphesiz birikime, deneyime ihtiyaç var. Mevcut durumun ortaya konması; sorunların, tikanıkların, engellerin neler olduğunun tespit edilmesi gerekiyor. Türkçenin daha fazla kirlenmemesi için birlik içinde olmak ve bunun için basınla, eğitim kurumlarıyla iş birliği yapmak; okul programlarını ona göre düzenlemek zorunlu hâle geldi. Kavgasız, aklın ve bilimin ışığında çalışmalar yapmak mecburiyeti doğdu. Geldiğimiz şu çağda birikmiş birçok sorunumuz var. Öncelikli konu, dildeki yabancılaşmadır. Öncelikle Batı dillerinden gelen *etap*, *level*, *club*, *cafe*, *arena*, *flor*, *vizyon*, *depar*, *aktivist*, *center* gibi kelimelere yoğunlaşmak gerekiyor. “Bunları uluslararası sözlerdir” biçimindeki kandırmacayı artık dikkate almamalıyız. Bir Türk aydınının *skenir ediniz*, *print ediniz*, *seyv ediniz* dememesi gerektiğini; bir başkasının *atıyorum*, *yani*, *aynen öyle* gibi anlatımlarla dili kısırlaştırmasını gündeme getirmeliyiz. Edebi değeri olan Türkçe metinler okutarak gençlerin söz hazinesini geliştirmeliyiz.

Devlet dilinde, bankacılıkta, resmî dilde kullanılan, kanunlara yönetmeliklere giren *promosyon* gibi Batı kökenli kelimeler karşısında bilinçlenmeye, Türk Dil Kurumunca bulunmuş Türkçe karşılıkları dikkate alacak düzenlemelere ihtiyaç var. Bankacılıktan bir örnek verelim. Yazımı Türkçeye

aykırı *off-shore* yerine bulunan *kıyı bankacılığı* gibi terimleri kabul ettirmeye çalışalım. Bilgi işlem alanında ve akıllı telefon dilinde *kurulum*, nasıl benimsemiye diğerlerinin de Türkçelerini öne çıkarmakta çaba sarf edelim; *sabote etmek* yerine *baltalamak* fiilini kullanalım.

Her kelimenin dilde bir yeri, bir anlam inceliği var. Örnek olarak yıllardan beri kullanılagelen *ikmal etmek* her yerde “tamamlamak, bütünlemek” demek değildir. Yeri geldiğinde bu tür kelimeleri kullanmaktan geri kalmamalıyız. Öte yandan *temevvüç etmek* yerine Türkçe *dalgalanmak* uygun bir karşılık olmuştur.

Halid Ziya Uşaklıgil’in 1936 yılında yayımladığı *Kırk Yıl* adlı eserinde geçen şu cümleye bakalım:

“Hadden aşırı uzun bir boyu, o nispette geniş omuzları ve bittabi bunlarla mütenasip bacaklarını ikmal eden şayanı hayret bir mikyasta ayakları vardı.”

Cümle içinde geçen şu birkaç kelime bugünün gençliğine yabancı geliyor. Bu durum anlaşılın Türkçenin klasik metinlerinin okutmamasından kaynaklanıyor.

Elimdeki gazetede “Panoramik deniz manzarası, özel lounge alanı ve havuzuyla...” diye tam sayfa bir ilan var. Cümlede geçen *lounge alanı* sözünde kelime İngilizce yazımıyla verilmiş (Sözcü, 27 Mayıs 2017). “Tembellik etme, uzanıp yatma alanı” demek anlamında kullanılmış. Bu ada benzer gazetelerde başka örnekler de var. Anlaşılın bu tür kelimeleri özgün yazımıyla verenler, herkese değil İngilizce bilenlere hitap ediyor.

Bir başka örnek, “Ama bu da yetmedi, geçen gün Donald Bey, yaptığı kılıç dansıyla alanım olan sitcoma da el attı!” (24 Mayıs 2017, Hürriyet, 6. s.) cümlede geçen *sitcom* da İngilizce yazımıyla yer almış. “Durum komedisi” demekmiş. Spor dallarının adlarının bazıları da özgün yazımıyla kullanılıyor. Yazılış başka, okunuş başka; bizi buna alıştıyorlar. Yeni yapılan binalarla ilgili verilen ilanlarda “85 m² 1+1 daire” için İngilizce imlasıyla *recidance* deniyor. Bu durumu dile getirdiğimde aldığım yanıt, “Ne yani rezidans mı yazsınlar?” olmuştu.

Gazetede köşe yazarı, *parametre* kelimesini “Yol haritasının bazı parametreleri belli olmaya başladı” biçiminde kullanıyor. *Parametreler* sözü bu cümlede “esasları” anlamında kullanılmış. Yazarın; bir Batı kökenli kelimeyi kullanılmadan önce bunun dilde bir karşılığı var mı diye düşünmesi, varsa Türkçe olanını tercih etmesi gerekir. *Reaksiyon*’a, *aktivite*’ye, *argüman*’a ihtiyaç duymayan; *teпки*, *etkinlik*, *delil* veya *kanıt* gibi kelimeleri kullanmaya

çalışan bir kuşağa ihtiyacımız var. *Distribütör*, *aktivite*, *doküman* gibi kelimelerin her birinin dilde birkaç karşılığı vardı. Dildeki bu tür Türkçe karşılıklara duyulan isteksizliği anlamak mümkün değil. *Distribütör* idi, *müvezzi* oldu; şimdi Türkçe *dağıtıcı*, yapıca ve anlamca uygun bir kelime. *Faaliyet* idi, *etkinlik* oldu; şimdi *aktivite*, olacak şey değil; *vesika*, *belge* idi; şimdi *do-küman*; insaf yahu! Bunun başka örneklerini Türk Dil Kurumu yayını olan *Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler* (2015) adlı kitabımda işledim. Kitap okumanın giderek terk edildiği bir ortamda, bu kötü gidişi önlemek mümkün olmuyor.

İnsanlar alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemiyor. Bu durum bir kere öğrenilmiş, kullanılmış kelimeler için de geçerlidir. Sporcu *moral motivasyon* sözünü dilinden düşürmüyor. Yazımı zor *performans* kelimesi de böyle. Oysa kullanıldığı yere göre bu kelimenin dilde birçok karşılığı var. *Takat*, *mukavemet*, *başarı ölçüsü*, *başarı oranı*, *dayanma gücü*, *direnç* kelimeleriyle *performans*'ı karşılamak mümkün. Aydın kişi, böyle bir kelime karşısında biraz düşünmelidir. Bilim adamı; yazısının bir yerinde *tenkit*, bir yerinde *eleştiri* bir yerinde de Batı kökenli *kritik* kelimesini kullanmakta bir sakınca görmüyor veya bu durumun farkında değil. Bu tür örnekleri gördükçe Cumhuriyet öncesi ve sonrasında yaşayıp *nokta-ı galeyan* terimini kullanan fizikçinin bunun yerine hemen *kaynama noktası* terimini benimsemesindeki duyarlılığı, bilinci düşünüyorum.

Bu olumsuz tabloya rağmen görebildiğim kadarıyla dilde yaşadığımız o eski çatışmalardan çok, şimdi konulara sağduyulu, olumlu yaklaşımlar hâkim. Toplum; artık Batı kökenli kelimelerin bu kadar çok yaygınlaşmasından, yabancı kelimelerin etkisinde kalınmasından, bunları özgün yazımlarına göre okunmasından rahatsız.

Esasen duyulan rahatsızlıklar; yıllardan beri sürüp gelen boyutları farklı, çatışma konusu olan birtakım dil olaylarında yatmaktadır. Konulara sağduyu ile bilimin ışığında yaklaşmak çok zaman mümkün olmamıştır. Bir örnekle meseleyi aydınlatmaya çalışalım.

Hüseyin Cahit, 1908 yılında *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı bir dil bilgisi kitabı yayımlamış. Döneminde beğenilen, yeterli bulunan bu eserde *tahlil* terimi geçer. Bugün kullandığımız *tahlil etmek* birleşik fiilinde de bulunan bu Arapça kökenli kelime; dil çalışmalarında, kimya ve fizik alanında da kullanıldı. Türkçeleştirme çalışmalarında bu terimin karşılığı *çözüm* oldu. Fiil olarak da *çözümlemek* biçimi sözlüklere girdi. Söz konusu eserde *tahlil-i nahvi*, *tahlil-i sarfi* terimleri Türkçeleştirme çalışmalarında *cümle çözümlemesi*, *kelime çö-*

zümlemesi biçiminde kullanıldı. Bu fazla sürmedi, *analiz* (analysis) terimi bilim dallarında hatta dil bilgisi çalışmalarında kullanılır oldu. Türk dilcileri bunun sıfatı olan *analitik* (analytic) biçimini yazdıkları makalelerinde kullandı. Bunlara aynı kökten *analist* terimi de eklendi. Söz konusu kelimelerin dökümü şöyle:

Tahlil, çözüm, analiz.

Tahlili, çözümlemeli, analitik.

tahlil etmek çözümlemek, analiz etmek.

... çözümleyici analist.

Birçoğu bu terimlerin yabancı olanlarını kullandılar, sınavlardan geçtiler, unvan sahibi oldular. Uyarıcı olmadı, uyarmaya gerek duyulmadı. Bugün her dalda bilim adamımız nedense yabancı terimi tercih ediyor, kendi dilinden bir türetme yapmaya gitmiyor. Türkçeleri hatırlatıldığında kabul edemeyeceklerini bildiriyorlar. Konuşma sırasında “O benim medariftiharımdır.” biçiminde geçen bir sözü ise hemen yadırgıyor. “Siz olsanız ne dersiniz?” dendiğinde dudak büküyor. “O benim övünç kaynağımdır denebilir.” sözünü hatırlattığımızda “*Medariftihari*’in karşılığı bu muymuş?” diyor. Doğu ve Batı kökenli kelimeleri yazısında kullanan aydının böyle bir kaygısının olmaması dikkate değerdir. Açık oturumlarda görüyorum; bazılarının söz hazinesi dar olduğu için anlatım sıkıntısı çekiyor, kelime seçimi yapamıyor, söz içinde başka cümleler kuruyor veya konuyu değiştirmeye kalkıyor.

İmkânları çok olan bir dili kullandığımızın farkında olalım. Eklemeli bir dil; 200 civarında son ekleri var; fiil kökleri çok zengin; türetmeye elverişli, birleşik kelime yapmaya çok müsait bir dil. Yabancı kökenli kelimelerin etkisinde kalmasına gerek olmadığını bilelim.

Türk Dil Kurumunca 1941 yılında yayımlanan *İmlâ Kılavuzu*’nda Fransızca kökenli *club* kelimesi isabetli olarak *kulüp* biçiminde yazılmış, arada bir *u* sesi türetilmiş, kelime Türkçenin söyleyişine uygun hâle getirilmiş. Bugün *club* biçimine özenenlerin söz konusu kelime üzerinde 80 yılda ne gibi değişiklikler yapıldığından haberi yok. 1980’li yıllarda bu kelimenin aslına uygun olarak Hasan Eren’in Türk Dil Kurumu başkanlığı sırasında *klüp* biçiminde yazılmasına karar verildi. Gerekçe olarak da *spor, prim, priz, klas, staj, stok* gibi kelimelerin yazımı gösterildi. Bence diğerleri de *kulüp* gibi ses türemesiyle yazılmalı ve söylenmeliydi. 1993 yılında yayımlanan *İmlâ Kılavuzu*’nda da *klüp* yazımı korundu. Yazım kılavuzlarının daha sonraki baskılarında 1941’deki biçime yani *kulüp* yazımına dönüldü. Ancak bu ör-

nekle sınırlı kalındı. Artık *sıtaj staj*, *kulüp klüp*, *pılan plan* yazımlarıyla ilgili tartışma yok. Ancak birileri *club* yazımını tercih edip levhalarda *club* yazıp *klap* okumayı çağdaş buluyor.

Türk üniversitelerinden yetmişmiş, yapı işleriyle meşgul genç mühendislerimiz, bankacılarımız, basın mensuplarımız, kanun yapıcılarımız bu yabancılaşılmaya, özellikle yabancı kökenli terimleri özgün yazımlarıyla yazılmasına izin vermemelidir.

Yukarıda gazetelerden olumsuz örnekleri verirken *Sabah* gazetesinde (4.5.2017) Hıncal Uluç'un "Bu Resme Âşık Oldum!" başlıklı yazısına da değinmek istedim. Bazen böyle edebî ve duygulu yazılar da gazeteler de çıkıyor. Yazar, şekilce birbirine benzer *aşık* ile *âşık* kelimelerini düzeltme işaretiyle birbirinden ayırıyor. H. Uluç, milletçe üzüldüğümüz helikopter kazasında kaybettiğimiz şehitlerimizden biri olan Yarbay Songül Yakut'u anlatıyor. Sayfasına şehidimizin selam verirken çekilmiş bir fotoğrafını koymuş. Tabutuna örtülmüş Türk bayrağını anarak Arif Nihat Asya'nın aşağıdaki şiirine atıfla bu bayrağın "Songül Yarbay'ımın hem gelinliği hem son örtüsü..." oldu diyor.

"Ey mavi göklerin beyaz ve kırmızı süsü

Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü

Işık ışık dalga dalga bayrağım

Senin destanını okudum senin destanını yazacağım."

Söze devamla yazar, Orhan Şaik Gökyay'ın aşağıdaki şiirinde geçen *yakut* kelimesini şehidin *Yakut* soyadıyla ilişkilendirerek bunu aşağıdaki şekilde büyük harflerle yazıyor:

"Tarihin dilinden düşmez bu destan

Nehirler gazidir, dağlar kahraman

Her taşı bir YAKUT olan bu vatan

Can verme sırtına erenlerindir."

Her gün gazetelerde cinayet ve terörle ilgili haberlerle yaşadığımız bu yıllarda, yukarıdaki gibi edebî değeri olan duygulu yazılara da ihtiyacımız var. *Vizyon*'lu, *misyon*'lu, *operasyon*'lu ve *rating* yazıp *reyting* okuduğumuz kelimelerle dolu yazılardan sıkıldık.

Sözümüzü noktalarken bir başka yazımda üzerinde duracağım hayırlı bir girişimden de burada kısaca bahsedeyim. Türk Dil Kurumunun düzenlediği "Uluslararası 8. Türk Dil Kurultayı" dolayısıyla Cumhurbaşkanı Sayın Recep

Tayip Erdoğan; 23 Mayıs 2017 günü Beştepe’de yerli ve yabancı kurultay üyelerini topladı, Türkçenin içinde bulunduğu durumu değerlendirdikten sonra Türk diline hizmet edenleri ödüllendirdi.

Ne gariptir ki Türkçe adına çok önemli olan bu etkinlik, yazılı ve sözlü yayınlarda gereken ilgiyi görmedi. Her olayı haber konusu yapan *Hürriyet* gibi büyük, çok okunan bir gazete 24 Mayıs 2017 tarihli nüshasında, ödül alan Türk bilim adamlarıyla ilgili bir habere yer vermedi. Ayrıca millî yayın organımız TRT, 23 Mayıs 2017 günü akşam haberlerinde Türk diline hizmet ödülleri alan Türk dili bilginlerinin bu başarılarını haber konusu yapıp yayınlamadı. Millet varlığının temel taşı olan Türkçeye ve onu hayatı boyunca çalışma konusu yapmış akademisyenlere bakışı yansıtan bu durum; bulunduğumuz kültürel, sosyal seviyeyi göstermesi bakımından ilgi çekicidir.